

ӘОЖ 621

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭЛЕКТРОНДЫҚ САУДА-САТТЫҚ:
АҒЫМДАҒЫ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

Рыспаева Майра Таласовна

Ryspayeva_mt@mail.ru

Магистрант кафедрасы «ОПДиЭТ» Евразийского национального университета им.

Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Қазақстан

Научный руководитель - Ж.М. Куанышбаев

2018 жылғы 18 қыркүйектегі БҰҰ "Global Broadband Progress" баяндамасына сәйкес жаңа технологиялардың дамуына және Жер ғаламшары халқының 41,3% - ы үшін "Интернет" жаһандық желісінің қол жетімділігіне байланысты электрондық кәсіпкерліктің өзектілігі қазіргі заманғы феномені ретінде бұрынғыдан да маңызды болып отыр. Кәсіпкерліктің осы түрінің дамуы бүкіл әлемде жүзеге асырылады және Қазақстан Республикасы ерекшелік болып табылмайды. Біздің елімізде "Қазақстан 2050" орнықты даму

стратегиясы әзірленді, оның шеңберінде "жаңа бағыттың экономикалық саясатына" көшу жүзеге асырылады, бұл әлемдік үрдістерді ұстануды және әлемнің дамыған елдерінің экономикалық модельдерін өзгертуді көздейді. Осындай жаңалықтардың бірі электрондық кәсіпкерлікті немесе электрондық коммерцияны дамыту болып табылады. Қазақстанда электрондық кәсіпкерлік тұжырымдамасына көшу үшін оның дамуына ықпал ететін барлық алғышарттар бар: нормативтік – құқықтық база, институционалдық негіз құрылды, сондай-ақ ірі қазақстандық компаниялардың (Chocolife, Besmart, egov, Satu.kz және т.б.). Қазақстанда дамыған елдердің қазіргі даму үрдістерін ауыстыруға тырысатын жас және тез дамып келе жатқан мемлекет. Электрондық кәсіпкерлікке келетін болсақ, мұнда өте бір мәнді жағдай қалыптасады. Біріншіден, нақты пысықталған заңнамалық база жеткіліксіз. Қазақстанда электрондық кәсіпкерлік үшін жеке заң жоқ, оның орнына ҚР Ұлттық экономика министрінің м. а. 2015 жылғы 25 қарашадағы 720 нөмірімен бекітілген электрондық сауданы жүзеге асыру қағидаларының жиынтығы бар. Бұл ережелер нақты бағыттар мен рәсімдерді реттейтін емес, таныстыру сипатында болады. Осы ережесіз болғандықтан, электрондық сауданы жүргізудің мәні өзгеріссіз қалады. Және шын мәнінде бұл ережелер бизнесті дәстүрлі түрде жүргізуге де жақындай алады. Атап айтқанда, тізімде мынадай тұжырымдар бар: "электрондық саудаға қатысады:

- электрондық саудаға сатып алушы, сатушы немесе делдал ретінде қатысатын жеке және заңды тұлғалар;

- ақпараттық жүйелер мен телекоммуникация желілерін пайдалана отырып, сатуға және сатып алуға ұсыныстарымен электрондық құжаттарды (электрондық хабарламаларды) алу, орналастыру, беру, сақтау бойынша қызмет көрсететін заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер;

- тиісті тауарларды әлеуетті сатып алушылар болып табылатын заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлер және жеке тұлғалар;

- белгілі бір тауарларды сатуға ұсынатын тұлғалар;

- заңды тұлғалар, жеке кәсіпкерлер (коммерциялық Сатушы); кәсіпкерлік қызмет мақсатынсыз бір жолғы тәртіпте тауарларды өткізуге ұсынатын жеке тұлғалар.

Электрондық сауданы жүзеге асыру кезінде өз атынан электрондық нысанда Офертаны жіберген коммерциялық Сатушы:

- 1) офертаға шарттың елеулі талаптарын қосады немесе оларды айқындау тәртібін көрсетеді, сондай-ақ ҚР заңнамалық актілерінде белгіленген өзге де талаптарды қамтиды;

- 2) шарт жасасу тәртібі туралы ақпарат береді;

- 3) электрондық шот-фактураларды жазып береді, ҚР Салық заңнамасына сәйкес электрондық сауда арқылы өткізілген тауарлар бойынша салық есебін жүргізеді, сондай-ақ "бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" ҚР Заңына сәйкес бастапқы есепке алу құжаттарының көшірмелерін ұсынады.»;

- 4) ЕАЭО аумағына тауарларды әкелу кезінде Қазақстан Республикасының және ЕАЭО кеден заңнамасының сақталуын қамтамасыз етеді;

- 5) фискалдық жады бар бақылау - касса машиналарын және POS-терминалдарды қолдану тәртібінің сақталуын қамтамасыз етеді"[1].

Алайда, бұл ережелер мемлекеттің ел аумағындағы шетелдік интернет-дүкендердің қызметіне байланысты салықтардан қандай да бір пайда табатынын болжамайды. Мысал ретінде AliExpress әлемдегі ең ірі интернет-дүкендердің бірін қарастыруға болады. AliExpress-ке тауарды сатып алған кезде Пайдаланушы осы тауарды өндіруші елде төлеуге арналған салықтар салынған құрылымдағы құны бойынша салық төлейді. Бұл ретте сауда аландары қосылған құнға қатыспайды " [3]. Ұқсас жағдай Steam интернет алаңымен туындайды. Ресейдің көршілес мемлекетінде Steam пайдаланушылары Steam алаңында салық салығымен ұсынылған өнімдерді сатып алған кезде, сонымен қатар мемлекеттік ҚазҰУ-ды байытқан кезде, Қазақстаннан пайдаланушылар Steam-ға өнімдер үшін тек қана олардың нақты бағасын, салықсыз төлейді.

Бір жағынан, қазақстандық тұтынушылар үшін бұл факт қуаныш тудырады, өйткені тауар үшін 12 % артық төлеудің қажеті жоқ. Екінші жағынан, мемлекет бюджетті толықтырудың қосымша көзін көріп отыр. Мысалы, Қазақстанмен бірыңғай интеграциялық бірлестіктің қатысушысы болып табылатын Ресейде шетелдік интернет компанияларын интернет арқылы электрондық өнімдерді ресейлік пайдаланушыларға 18% мөлшерінде ҚҚС төлеуге міндеттейтін "Google-ға Салық" деп аталатын қабылданды. Ол үшін олар ФНС жүйесінде тіркелуге тиіс. Қазақстан әлемдік үрдістерге сүйене отырып, Google және AliExpress-ке салық енгізу нұсқасын қарастырады. Алайда, "Ұлттық экономика министрлігінде Google-ға салық енгізу әлі де егжей-тегжейлі зерттеуді талап етеді" [3]. Бұл мәлімдеме Қазақстан Үкіметі салықты енгізуді ойлайтынын білдіреді, бірақ сонымен қатар Үкіметтің осы мәселе бойынша кейбір күмән бар, өйткені "тауарларды қазақстандық тұтынушыға дейін нақты жеткізу кезінде импортқа ҚҚС сияқты салықтарды үшінші тұлға – сатушы төлейді. Бұл мәселе концептуалды сипатқа ие, халықаралық тәжірибені ескере отырып, әрі қарай барлық мүдделі тараптармен қарауды талап етеді" [3]. Нақты сандарға келетін болсақ, "Google-ға Салық" деп аталатын енгізу теорияда, Мәжіліс депутаты Аманжан Жамаловтың деректері бойынша, қазақстандықтар 2015 жылы онлайн – сатып алуға шамамен \$3,5 млрд жұмсады, оның ішінде тек \$60 миллионы ішкі нарыққа келді", Қазақстан Үкіметі" жылына \$400 млн. астам сомаға (\$3,44 млрд. 12%) салық түсімдерін ала алады "[4]. Дегенмен, Қазақстан Үкіметі Президенттің Жолдауы аясында "ақылды технологияларға" баса назар аударып, шағын және орта бизнесті, атап айтқанда, өз қызметін электрондық кәсіпкерлік арқылы жүзеге асыратын бизнесті қолдауды шешті. 2018 жылы жаңа Салық кодексінің күшіне енуімен интернет кәсіпкерлер салық төлеуден 5 жылға босатылады. Кодекстің 293-бабына сәйкес "тауарлардың электрондық саудасын жүзеге асыратын кәсіпкер бапқа сәйкес есептелген корпоративтік табыс салығын 100 пайызға азайтады" [5]. 293-баптың ережелері, егер оң бағамдық айырма сомасының осындай қызмет бойынша операциялар бойынша туындаған теріс бағамдық айырма сомасынан асып кетуін ескере отырып, тауарлармен электрондық сауданы жүзеге асырудан түскен табыстар жылдық жиынтық табыстың кемінде 90 пайызын құраған жағдайда қолданылады. Осы Шартты сақтамаған жағдайда кәсіпкер 293-баптың ережелерін қолдануға құқылы емес. Сондай-ақ, 2-тармағына сәйкес 636-баптың Кодексінің, салық белгілі бір жағдайларда босатылады және интернет-сатушылар өз қызметін жүзеге асыратын жеке кәсіпкерлер ретінде. Сонымен қатар, электрондық сауда белгілі бір критерийлерге сәйкес келуі тиіс - интернет - дүкен және (немесе) интернет-алаң арқылы ақпараттық технологиялар арқылы жүзеге асырылатын жеке тұлғаларға тауарларды өткізу бойынша кәсіпкерлік қызмет бір мезгілде мынадай шарттар сақталған кезде: тауарларды өткізу бойынша мәмілелерді ресімдеу электрондық нысанда жүзеге асырылады.; тауарларға ақы төлеу қолма-қол ақшасыз төлеммен жүргізіледі; сатып алушыға (алушыға) тауарларды жеткізудің өзіндік қызметінің болуы не жүктерді тасымалдау жөніндегі қызметтерді, курьерлік және (немесе) почта қызметін жүзеге асыратын тұлғалармен шарттардың болуы. Салықтардан босату интернет қоры кәсіпкерлер қажеттілігінен босатпайды тіркеу ЖК немесе ЖШС. Осылайша, Қазақстан Электрондық коммерция артықшылықты жағдайда болатын әлемдегі аз елдердің біріне айналды. Бұл оны инвестициялар үшін одан да қызықты етеді, сондай-ақ орта мерзімді перспективада сегменттің екі мәнді өсу қарқынын қолдауға уәде береді. Екінші жағынан, нарықтағы бәсекелестік айтарлықтай шиеленісетіні анық. Қарауға лайық келесі мәселе өз қызметін жүзеге асыру кезінде компанияларды таңдап алатын Қазақстан Республикасындағы электрондық бизнес нысандарын анықтау болып табылады. Бүгінгі таңда электрондық коммерция саласында сауда қатынастарына қатысушылардың әр түрлі топтары арасында өзара іс-қимылдың бірқатар тұрақты нысандары қалыптасты (1-кестені қараңыз).

Атауы	Бизнес-модель/Қатысушылар	Қолдану сферасы
B2B	"Бизнес-бизнес" компаниялар арасындағы өзара іс-қимыл (заңды тұлғалар)	Электрондық коммерция жүйелері, электрондық сауда жүйелері, бағдарламалық кешендер - интернет желісінде сауда-сатып алу қызметін жүзеге асыруға арналған құралдар болып табылатын аппараттық кешендер.
B2C	"Бизнес-клиент" сату, тауарлар мен қызметтерді түпкітұтынушыға (заңды тұлғалар және жеке тұлғалар)	Тұтынушыға тікелей сату мақсаты болып табылатын электрондық сауда нысаны (Интернет-дүкен)
B2G	"Бизнес-мемлекет" ұйым мен Үкімет арасындағы өзара қарым-қатынас	Электрондық мемлекеттік сатып алу жүйелері
G2B	"Мемлекет-бизнес" (атқарушы билік пен коммерциялық құрылымдардың онлайн өзара іс-қимылын жүзеге асыруға арналған бағдарламалық және аппараттық құралдар кәсіпкерлікті қолдау және дамыту мақсатында)	Мемлекеттік органдардың ақпараттық порталдары, Электрондық сатып алу жүйелері

Біріншіден, Қазақстанда дамып келе жатқан интернет инфрақұрылымын атап өту керек. Қазақстандықтардың көбі Дүниежүзілік интернет желісіне қол жеткізе алады, демек, қазақстандық серверлердің өткізу қабілеті ұлғаюда. Алайда, Интернетте сатып алуды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін интернет ресурстарына қатысты олардың аздаған санының үрдісі сақталуда. Қазақстандық ірі интернет компаниялардың көпшілігі Алматыда орналасқан: Chocolife, Satu.kz, Касса 24, дөңгелектер, egov және басқалар. Негізінен олар C2C қызметін көрсетеді, яғни клиенттерге сауда алаңдарын ұсыну. Chocolife заңды тұлғалар өкілдерімен жеңілдіктер немесе жеке тұлғалар үшін арнайы ұсыныстар беру туралы келіседі, содан кейін осы арнайы ұсыныстарды немесе жеке тұлғаларға жеңілдіктер береді.

Satu.kz C2C әдісі бойынша өз қызметін жүргізе отырып, делдал функциясын орындай отырып, сатушы сатып алушыға тауарларды сату үшін интернетте орын беретін қазақстандық сауда алаңы болып табылады.

24 Касса коммуналдық қызметтерді, интернет қызметтерді, ұялы байланысты, онлайн ойындарды, букмекерлік кеңселерде шоттарды және т.б. төлеуге арналған платформаны ұсына отырып, интернет төлемдер саласында жұмыс істейді.

ҚЗ доңғалақтары (Колеса КЗ) сияқты Satu.kz, C2C саласында жұмыс істейді, клиенттерге автокөлік сату туралы өз хабарландыруларын орналастыра алатын алаң ұсынады, алайда өзінің ерекшелігі бар. Сервис онлайн сатып алу қызметтерін көрсетпейді, тек әлеуетті сатып алушы мен сатушы арасындағы байланыс мүмкіндігін ғана көрсетеді.

EGOV Үкіметінің сайты өз қызметін G2C ретінде көрсетеді, мемлекет тұтынушыларға / азаматтарға. Сервис анықтамалар беруден бастап мемлекеттік төлемдерге дейін қызметтердің әртүрлі спектрін ұсынады. Шын мәнінде бұл сервис онлайн социумға Мемлекеттік қызметтерді ұсынатын үкімет үшін жеке сайттары бар дамыған елдердің үлгілеріне Қазақстанның жүруінің салдары.

Алайда, осы сайтқа кіру қауіпсіздік хаттамаларының бұзылуына сілтеме жасай отырып, барлық қол жетімді браузерлерді бұғаттайды, бұл, әрине, осы сервисте қызметтерді пайдалануға ықылас білдірген пайдаланушының сенімін тудырмайды.

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы Экономикалық дамудың үлкен әлеуетіне ие және Қазақстанның орнықты даму стратегиясы - 2050 әлемдік экономикалық үрдістерді ұстануды және дамыған елдердің тәжірибесін қабылдауды көздейтінін ескере отырып, Қазақстанда электрондық кәсіпкерлік нарығы жыл сайын өсе түсетіні қисынды болмақ.

ChocoFamily холдингінің директоры Рамиля Мухоряповтың айтуынша: "электрондық коммерция нарығы 30% - ға өседі, ал нарықтың жалпы айналымы алғаш рет бір миллиард АҚШ долларынан асады" [6]. Бұл мәлімдеме электрондық кәсіпкерлік нарығы Қазақстанда жыл сайын өсіп, үлкен мақсатты аудиторияны қамтитынын білдіреді. LaModa интернет дүкенінің бас директоры Никита Окуловтың айтуынша: "компанияда төменгі және жоғарғы баға сегментінің өсуі байқалады" [6].

Соңғы бірнеше жылда Қазақстанда электрондық кәсіпкерлік нарығы "дәстүрлі нарықпен" салыстырғанда жоғары өсу қарқынын көрсетті. Алайда, электрондық кәсіпкерлік нарығының дамуына ықпал етуді жалғастыратын факторлар бар. Олардың ішінде: халықтың жоғары емес кірістері (мысалы, нақты ақшалай кіріс индексі (өткен жылға пайызбен), ҚР Статистика агенттігінің деректеріне сәйкес, 2016 жылы 95,5%-ды құрады), тауарларды жеткізу бойынша тиісті инфрақұрылымның болмауы, консерватизм және сатып алушылар арасында сенімсіздік, онлайн-әмияндар мен т. б. техникалық іркілістер немесе бұзу қаупі бар. Еуропада бұл көрсеткіш ЖІӨ-нің 4,91% - ын құрайды. Қазақстанда бұл көрсеткіш шамамен 1% құрайды[7].

Бүгінде Қазақстанда электрондық коммерцияны дамыту үшін қажетті барлық құралдар бар. Логистика жеткілікті жақсы дамыған (100-ден астам жергілікті және шетелдік ойыншылар), 1700-ден астам интернет-дүкен жұмыс істейді, Қазпочта АҚ Қытайдан және Еуропа елдерінен жеткізу мерзімін 3 есе 60 күннен 18-25 күнге дейін қысқартты, келесі жылға жоспарларда — 10 күнге дейін. Сондай-ақ клиенттерге ыңғайлы болу үшін франчайзинг жүйесі бойынша жұмыс істейтін сәлемдемелерді беру пункттерін, фулфилмент қызметтері мен e-commerce орталықтары іске қосу жоспарлануда[8]. Жүргізілген жұмыстың арқасында қазір Қазақстан бойынша 30 мыңнан астам адам жеткізіледі, ал 2020 жылға қарай нарық күніне 300 мың посылкаға дейін өседі. Өткен жылдың 10 айында Қазақстан Республикасының азаматтары шетелдік интернет-дүкендерге 8 млн. дерлік сәлемдеме тапсырыс берген.

Осыған байланысты Қазақстанның электрондық кәсіпкерлікті дамытуда үлкен әлеуетке ие екеніне күмән жоқ. Мемлекет қабылдаған шаралар оның одан әрі дамуына ықпал ететін болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің. 2015 жылғы 25 қарашадағы № 720 бұйрығы. // Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің "Әділет" ақпараттық – құқықтық жүйесі 22 Қаңтар, 2016 ж.

2. Ж. М. Қуанышбаев, М. И. Арпабеков, Н. К. Айдикенова // Ашық жылжымалы құрамда жүкті орналастыру мен бекіту. Оқу құралы / Алматы : Эверо, 2016

3. Алина Есеналина. Қазақстанда Google салығы пайда бола ма - 7 тамыз 2017 ж. // <https://lsm.kz/google-nalog> (қол жетімді 13.01.2018)

4. Айдын Шағиев. Мемлекеттік кірістер комитеті қалай бюджетті Интернет есебінен толықтырмақ // Forbes Kazakhstan. – 2016. - № 61 // https://forbes.kz/finances/finance/nalog_nagoogle

5. Қазақстан Республикасының Кодексі ЭО салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер // Казахстанская правда №247

6. Александр Галиев. Электрондық коммерция нарығы – 4 маусым 2017 ж. // <https://kapital.kz/business/58595/rynok-elektronnoj-kommercii-pritormozil.html>

7. 2017 жылдың қорытындысы бойынша электрондық коммерцияның әлемдік нарығы 17 %-ға өседі - 6 қараша 2017 ж. Retail&Loyalty әдебиеттері бойынша, e-commerce-europe.eu // <https://www.retail-loyalty.org/news/mirovoy-rynok-elektronnoy-kommertsii-vyrastet-po-itogam-2017-godana-17/>

8. Zhaken Kuanyshbayev. Using the FORFAITING model in the transportation process (a work of science). Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan. Record in the register No. 2584 of August 08, 2018.